

ŽENA U SLAVONIJI U SVJETLU NEKIH HISTORIJSKIH I LITERARNIH IZVORA 18. STOLJEĆA

Druga je polovica 18. stoljeća razmjerno bogata izvorima o Slavoniji kao dijelu istočne Hrvatske, koji donose vijesti o narodnom životu i narodnoj kulturi. To su dijelom historijski (izvještaji o Slavoniji sastavljeni po nalogu tadašnje vlade, protokoli uprave Vojne krajine) i literatni izvori (poučna literatura slavonskih prosvjetitelja).

Neka sasvim metodska razmatranja potrebno je unaprijed izložiti: povući granicu između posve historijskih i posve literarnih izvora među odabranim djelima jedva da je moguće. „Historijsko-geografski opis kraljevine Slavonije i vojvodstva Srijemskog“ Friedricha Taubea moramo uvrstiti u historijske izvore, dok su „Aždaja sedmoglava“ Vida Došena ili „Satir iliti divji čovik“ Matije Antuna Reljkovića literarni izvori. Međutim, razlika između te dvije vrste izvora i nije u ovom momentu bitna.

Mnogo je važnije da razmotrimo slijedeće:

1. Možemo li vijest o nekoj kulturnoj pojavi u ovim izvorima smatrati istinitom, i
2. koju joj vrijednost valja dati pri ocjenjivanju kulture u Slavoniji?

Pri prvom pitanju pomaže nam usporedba s kasnijim ili današnjim vijestima o istoj kulturnoj pojavi. Kod Reljkovića saznajemo npr. da su slavonske žene vrlo brzo naučile uzgajati svilenu bubu (dudovog svilca) i da su i u proizvodnji i obradi svile pokazale svoju vještinu. Prije nekoliko godina omogućila mi je kolegica Zdenka Lechner, vrlo iskusni stručnjak za ovo područje, da vidim jedno povjesno sirove svile koje je u današnje doba proizvedeno u jednom kućanstvu u Slavoniji. U takvom slučaju bilo bi smiješno posumnjati u istinitost te vijesti.

Što se tiče vrijednosti ocjenjivanja jedne pojave u kulturi, ono uvijek odražava subjektivno mišljenje autora. Utjecaj raznih ideologija i duh vremena bitno doprinose tome da li će se neka kulturna pojava ocijeniti pozitivno ili negativno. Najbolji je primjer tome kada se istodobno hvali spretnost slavonskih žena u obradi tekstila, a kudi upotreba proizvoda toga tekstila (dakle nošenje vrlo lijepe nošnje) kao „gizdavost“ i „oholost“.

Tako će i naša današnja razmatranja biti razumljivija iz perspektive 70-tih – 80-tih godina 20. stoljeća, kada se u svijetu počelo razmišljati o tradicionalnoj ulozi žene u kulturi i društvu, a dijelom se počela i dovoditi u pitanje. Sve što je ovdje izneseno neka posluži zato ovom simpoziju za diskusiju.

Izvori koji su upotrijebljeni nastali su u drugoj polovici 18. stoljeća, u vrijeme kada se – izuzevši neke ranije pojedinačne slučajeve – narodna kultura u Slavoniji tek počela promatrati. Do tih promatranja naravno ne dolazi radi narodne kulture kao takve, nego radi rješavanja političkih i privrednih problema. Ta zemlja koju je priroda bogato obdaruвала bila je tek oslobođena od Turaka i najednom je stajala u žarištu interesa. Došavši u Slavoniju s političko-privrednim zadacima, šalju F. Taube i Piller i Mitterpacher svoje izvještaje bečkoj vladi, koji su ovdje poslužili kao historijski izvori.

U isto vrijeme prihvaćaju se pera i domaći školovani ljudi da bi u duhu prosvjetiteljstva „naučili narod da bolje živi“. Takva poučna literatura, kao što su djela Reljkovića, Došena i drugih, pružaju nam danas niz podataka o narodnoj kulturi. Međutim, ako ih mi danas promatramo s etnološko-znanstvenog stanovišta, moramo na žalost ustanoviti da ono doba još uopće nije bilo u stanju da shvati doprinos seoske kulture u njezinom punom dometu.

Stoga nas neće nimalo iznenaditi što doprinos žene u toj seoskoj kulturi nije uopće bio zabilježen. Ipak su u te izvještaje i literarna djela prodrli i podaci o ženi i njezinom radu, naravno spomenuti samo onda kad su bili neobični ili kad naprosto nisu mogli biti neprimijećeni, a naročito onda kada su autori te pojave negativno ocjenjivali i trudili se da ih promijene. U skladu s tadašnjim duhom vremena razlikuju se ti izvori po političko-privrednim ili etničko-religioznim ciljevima.

Veliki kompleks ženskih poslova u kući i oko kuće nailazi na naročito priznanje kod Pillera i Mitterpachera¹, universitetskih profesora iz Mađarske. Također Reljković u drugom izdanju „Satira“² navodi niz poslova koje su u zadrugi obavljale žene (muženje, mljevenje kukuruza, pravljenje sira, uzgoj pilića, čišćenje kuće, priređivanje jela, hranjenje svinja, opskrbijvanje pastira hranom). Međutim, dok su Piller i Mitterpacher puni hvale govoreći o marljivim Slavonkama, Reljković prigovara da žene gospodare svaka za svoj račun, a ne gledaju na dobrobit zadruge.

Iako znamo da su žene u znatnoj mjeri sudjelovale i u poslovima na polju, to se jedva i spominje. Opet su Piller i Mitterpacher³ oni koji to navode. I Reljković⁴ piše o radu žena prilikom žetve, kod vijanja žita⁵ i kod nošenja jela i pića u polje⁶.

Veliko područje ženskih poslova koje se nije moglo previdjeti i koje nailazi na jednodušno priznanje i divljenje, čak i kod Taubea⁷, koji inače donosi o ženama malo vijesti, jest obrada tekstila⁸. Kako Taube tako i Piller i Mitterpacher hvale pri tome marljivost Slavonki, dok o muškarcima izvješćuju upravo suprotno⁹. Pri tome se Piller i Mitterpacher trude da nađu uzroke u općim privredno-socijalnim prilikama. S tim u vezi iznenađuje činjenica da su izvještaji stranaca (Piller i Mitterpacher, Taube) vrlo opširni, dok domaći pisci (Reljković, Došen, Ivanošić, Katančić) te poslove skoro uopće ne spominju. (Reljković spominje samo pređenje.)¹⁰ Visoko razvijena proizvodnja tekstila obuhvaćala je prema Taubeu vunu, pamuk, lan i svilu¹¹. Uzgoj dudovog svilca i odmatanje svilenih čahura bili su također domena žena. Uzgoj svilene bube i proizvodnja svile, iako su bili uvedeni tek nakon osnutka Vojne krajine, vrlo su se brzo udomaćili zahvaljujući snažnoj tradiciji u proizvodnji i obradi tekstila¹².

U uskoj vezi s proizvodnjom tekstila zabilježili su strani autori kao naročitu vještinu Slavonke i bojanje biljnim bojama. Taube govori o „divljenja vrijednoj spretnosti“ Slavonke „u bojanju“¹³, a Piller i Mitterpacher posvećuju skoro cijelu stranicu svoga izvještaja umijeću bojanja slavonskih žena¹⁴. Taube primjećuje uz to da žene čuvaju tajnu umijeća bojanja i „neće je ni za novac odati“¹⁵.

A što izvješćuju autori o Slavonki u sklopu obiteljsko-socijalnih odnosa?

Ako se pojedini iz svih djela slože poput mozaika u jednu cjelinu, pokazuje se u drugoj polovici 18. stoljeća jedna vrlo slobodna, samosvjesna i samostalna žena koju su tada – što je bilo uvjetovano društveno-religioznim normama prosvjetiteljstva – kritizirali i kudili, a koju sa stanovišta današnjice moramo nazvati naprednom i čak joj se diviti.

1) Piller i Mitterpacher 1783, Izdanje 1951, str. 9.

2) Reljković 1779, str. 144.

3) Piller i Mitterpacher 1783, str. 11.

4) Reljković 1779, str. 143.

5) Reljković 1762, str. 19 i 1779, str. 102.

6) Reljković 1762, str. 50 i 1779, str. 126.

7) Taube 1777, II, str. 23/24.

8) Piller i Mitterpacher 1783, str. 10/11.

9) Taube 1777, II, str. 24; Piller i Mitterpacher 1783, str. 12.

10) Reljković 1779, str. 81/82.

11) Taube 1777, II, str. 24.

12) Taube ibid. str. 28; Piller i Mitterpacher 1783, str. 17.

13) Taube 1777, str. 13 i II, str. 23/24.

14) Piller i Mitterpacher 1783, str. 11.

15) Taube 1777, II, str. 24.

Njezino upravljanje kućom i imanjem, naravno pri tipičnim ženskim poslovima, odvijalo se posve samostalno i bez miješanja muža, a to vrijedi i za zadrugu. Piller i Mitterpacher postavljaju rad žena na istu razinu s radom muškaraca na polju i izvan kuće. I tom prilikom oni hvale njezinu marljivost¹⁶. Došen grdi muškarce i žene „zbog grijeha lijenosti“¹⁷, a Reljković kudi sebičnost pojedinih žena u zadrugi, što ne pogoduje dobiti zadrugu¹⁸.

Općenito se navodi da su doduše roditelji odlučivali o udaji djevojaka i pri tome imali pretežno materijalne ciljeve u vidu (Taube govori čak o braku kupnjom nevjeste¹⁹) no slavonske se djevojke nisu samo tako s time mirile ako im to nije odgovaralo. Reljković je zabilježio u mnogim spisima uprave regimente, koju je on vršio²⁰ da su djevojke vrlo svojeglave i da su običavale pomrsiti planove svojih roditelja u pogledu zaruka na taj način što su potajno poručivale svome izabraniku da dođe i kad bi on prema narodnom običaju izvadio jabuku, brzo bi je uzimale i stavljale u njedra, prije nego je otac nešto mogao reći. Prema narodnom običaju bile su zaruke time sankcionirane. Roditelji bi tada morali pristati na ženidbu odnosno udaju. Nadalje, često su jednostavno razvrgavale zaruke, ako bi se predomislile, i udavale se po svojem izboru. Posljedica toga bile su tužbe i svađe.

Vrlo slobodno ponašanje djevojaka (i mladića) spominju svi autori. Taube primjećuje ukoliko: „Nemoral i bračna nevjera kod oba spola“²¹, Ivanošić primjećuje općenito da se čak i seoski župnici zabavljaju s djevojkama i ženama²², Reljković smatra da su naročito prelo i kolo prilike za preslobodno ponašanje mladeži²³. Došen grdi sasvim otvoreno zbog predbračnih odnosa među mladićima i djevojkama²⁴.

*„Mnoga biva mnogim žena
prije neg je isprošena.“*

i zbog loših običaja prilikom svadbe²⁵.

*„To od svake ne govorim,
dali onu mladu korim
s kojom diver potvoreni
sebe, a ne muža ženi.
Od muža se mnogo stidi,
a divera u mrak slidi.“*

I za Došena je kolo izvor zla. Iz njegovih stihova se nadalje vidi da su si žene u svakodnevnom životu pridržavale u mnogočemu pravo odluke. Došen dapače predbacuje muževima što previše dozvoljavaju da žene njima vladaju.

Vrlo su značajne vijesti o tome da Slavonke tada nisu htjele prepustiti slučaju broj djece. Ako se ne uzmu u obzir vijesti koje se odnose na posve magijske mjere opreza²⁶, proizlazi iz protokola uprave Vojne krajine, da su žene poznavale i vršile pobačaje²⁷. Potvrđeni su i slučajevi vanbračne trudnoće, pri čemu često djevojke i mlade udovice nisu htjele da se udaju za oca djeteta, pa čak ni da kažu tko je. Dijete su međutim ipak željele roditi. Bilo je i slučajeva da su, da bi izbjegle neugodna ispitivanja, bježale preko Save u tursko područje.

16) Piller i Mitterpacher 1783, str. 9 i 11.

17) Došen 1768, str. 188 i dalje.

18) Reljković 1779, str. 144.

19) Reljković 1762, str. 30; 1779, str. 107; Taube 1777, str. 69.

20) Objavio Tomo Matić 1924, str. 665.

21) Taube 1777, str. 67.

22) Ivanošić 1786, str. 168, 170 i dalje.

23) Reljković 1762, str. 12/13 i 1779, str. 83.

24) Došen 1768, str. 106.

25) Ibid. str. 119 i 155.

26) Došen 1767, str. 20 (vrecica s magijsko-apotropijskim travama), Reljković 1762, str. 26 (vraćanje s ugljenom, travama), ibid. str. 34 (vezanje uzlova), Reljković 1779, str. 111.

27) Matić 1962, str. 23; Matasović 1923, str. 15 (plavi i bijeli plavetnjak).

Nije naša zadaća da ovdje donesemo moralni sud o takvim pojavama. Ako pogledamo 200 godina unatrag, možemo utvrditi da stanovništvo nije izumrlo, a brak i obitelj kao socijalna jedinica ostali su održani.

Sa stanovišta današnjice svjedoče te vijesti o vrlo izraženoj samosvijesti i samostalnosti Slavonki. One su si još onda uzele ona prava za koja se žene još danas u mnogim, čak i zapadnoevropskim zemljama moraju boriti: svjesni izbor partnera, odluka o broju djece i pravo na slobodu spolnog života.

Slavonke su prema vijestima iz 18. stoljeća pomno pazile na svoju vanjštinu. Došen vidi u tome samo „zlu namjeru“ da zavedu muškarce²⁸, a i Reljković smatra da je način kako se Slavonka dotjeruje i kiti za kolo samo opasnost za seoski moral²⁹. Došen, Reljković i Katančić spominju, da se žene kite cvijećem³⁰. Kod Taubea se nalazi još jedna interesantna vijest. On piše: „Budući da si rado bojaju lice, znaju iz korijenja napraviti šminku koja je mnogo prirodnija i ljepša nego francuska, ne košta ni upoljak toliko i ne da se oprati“³¹. Taube dodaje k tome: „Samo neka ta šminka ostane vječno nepoznata u Beču, Parizu i Londonu“³².

Ljepotu Slavonke opjevao je jedino Katančić³³. Na izmaku baroka (1783.) pisao je niz pjesama od kojih jedna podsjeća na scenu iz kakve pastirske igre rokoko. U toj pjesmi, posvećenoj jednoj plemkinji, opisuje Katančić kako ona zamjenjuje haljine sašivene po bečkoj modi sa slavonskom narodnom nošnjom i tek tada zablista u nenadmašivoj ljepoti. (Tekst te pjesme tiskan je na kraju ovog članka.)

Na kraju treba primijetiti da vijesti koje su ovdje iznesene ne predstavljaju izbor po vlastitom nahodenju nego da je to pokušaj da se iznesu s v e vijesti koje se odnose na žene i njihov način života, naravno bez sitnih pojedinosti, sakupljene u cjelinu. Ako mnogo onoga što bi bilo o ženama vrijedno saznati nije došlo do izražaja, to je posljedica toga što se autori onoga doba uopće nisu zanimali za temu „žena“ u tom smislu kao naše doba.

* * *

Diskusija, koja se nadovezala na referat, potvrdila je sumnje referentice u pogledu vijesti o braku kupnjom nevjeste kod Taubea. Nitko od sudionika simpozija nije našao takvu vijest niti iz ranijeg niti iz kasnijeg doba. Izgleda da je Taube predaju darova prilikom zaruka (često dijelom i u novcu – zlatnicima) naprosto krivo razumio.

CITIRANI IZVORI

Došen, Vid, Jeka planine, Zagreb 1767. i Aždaja sedmoglava, Zagreb 1768.

Ivanošić, Antun, Sličnorični natpisi groba Zvekanovoga, Zagreb 1786.

Katančić, Matija Petar, Fructus auctumnales, Zagreb 1791.

Piller, Matija i Mitterpacher, Ludovik, Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam mensibus junio et julio anno 1782. susceptum, Budim 1783. (Prijevod T. Matić, Zagreb 1951.)

Reljković, Matija Antun, Satir iliti divlji čovik, Dresden 1762, drugo izdanje Osijek 1779.

Taube, Friedrich, Historisch-geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und Herzogtums Syrmien, Leipzig 1777, I i II.

Matić, Tomo, Iz Slavonije osamnaestoga vijeka, Slavia II, Praha 1924. i Slavonko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj 18. vijeka, Rad JAZU 324, Zagreb 1962.

Matasović, Josip, Kompanija kapetana Reljkovića, Narodna Starina II, Zagreb 1923.

28) Došen 1768, str. 115.

29) Reljković 1762, str. 14 i dalje i 1779, str. 84.

30) Došen 1768, str. 115; Reljković 1762, str. 14, 1779, str. 84; Katančić 1791, str. 312.

31) Taube 1777, str. 13.

32) Ibid.

33) Katančić 1791, str. 313.

POVODNA U KOLU PETONOGA,
SAPPHICUM BRACHYCATALECTUM.
MARIJA VLASTEONICA, 1783.

*Lipe ti su u jesen jabuke, – Lipe ti su!
koje rujna diči boja s bilom,
a jutrna rosica posipa
ter sladost jim i lipotu daje.*

- 5 *Al su lipše Valpovke divojke
i u sridi bilorujna Mara, –
lipe dive, u kolo kađ pojdu
i popivku svojoj pričnu Mari.*

- 10 *Gizda Mara roda gospodskoga
iz daleka od sivera laadnog,
ali tako Valpovkinje ljubi,
kao da ju rodila Slavonka.*

- 15 *Poslušajte, momci i divojke,
poslušajte čudna događaja;
skida Mara svileno odilo,
koje za njom po zemljici šušti,*

- 20 *pak uzima od pamuka rokiju
i oplećak od čenara bilog,
narukvice kupovnih čipaka,
opreg rujnim izvezeni natkom.*

*Skida kapu šivenu u Beču
pak šamijom obavija glavu,
derdan meće oko bilog vrata,
a na noge papučice žute.*

- 25 *Pak zapiva pismu na slavonski,
pismu piva od ponosnog Beča,
a pripiva od Valpova grada:
lipa pisma, a lipša divojka.*

- 30 *Što je bila bjelorujna Jela,
što li Janja Sibirjanin–Janka!
Nije majka porodila ćerku,
što je majka Maricu divojku!*